

Maja Bošković-Stulli on the Fairy Tale

In memory of Maja Bošković-Stulli (Osijek, 9 November 1922 – Zagreb, 14 August 2012) *Libri & Liberi* reprints her study entitled “Bajka” [Fairy Tale], which was originally published in 1982 in *Umjetnost riječi* [The Art of Words], a Croatian academic journal in the field of literary studies. In her paper, Bošković-Stulli examines the concept of the fairy tale from historical and comparative perspectives, and reports on various definitions of the term from the point of view of different twentieth-century

theoretical contexts. The text offers a resourceful and competent elaboration of crucial ideas and theoretical concepts and presents an extensive overview of international fairy-tale research and results. Besides, this study written in Croatian is still, thirty years after its original publication, an essential introduction to fairy tales in the Croatian context, particularly because Max Lüthi’s seminal book (*Märchen*) has not been translated into Croatian yet. The reprinted paper also clearly demonstrates its author’s sincerity and dedication to the task of systematically and, by design, inclusively informing both professionals and the general public of various tendencies in the investigation of the genre, which is today still at the focus of attention of academic and professional communities amongst others. The main topic of this study also fits in very well with the general thematic orientation of this issue of *Libri & Liberi*, the Brothers Grimm and the two-hundredth anniversary of the publication of their collection of *Märchen* (i.e. ‘fairy tales’). By publishing her own words on the topic which is particularly relevant for the field of research of children’s literature, we wish to show our respect and admiration for her professional and scholarly work and to cherish her memory.

Maja Bošković-Stulli was a scholar, folklorist, author, and an academician of the Croatian Academy of Sciences and Arts. She spent most of her active years in the Zagreb Institute of Folk Art (now the *Institute of Ethnology*

and Folklore), ten years of which as director. She was given several important awards for her scholarly achievements, including the Life Achievement Award of the Republic of Croatia, the Herder Prize in Vienna, the *G. Pitre –S. Salomone Marino Award* in Palermo, and the Antun Barac Award by the Croatian Philological Society in Zagreb. She published numerous books and collections of Croatian oral folk tales, poems, songs, legends, riddles, proverbs and sayings based on her own field research, as well as a large number of studies, papers and academic articles both at home and abroad. She was an esteemed member of the International Society for Folk Narrative Research and an honorary member of the “Folklore Fellows” of the Finnish Academy of Science and Letters, as well as of several Croatian associations. She was also editor-in-chief of the annual *Narodna umjetnost (Folks Art)* and member of the editorial board of the international journal *Fabula*.

Maja Bošković-Stulli o bajci

U znak sjećanja na Maju Bošković-Stulli (Osijek, 9. studenog 1922. – Zagreb, 14. kolovoza 2012.) nanovo objavljujemo studiju naslova „Bajka“, prvotno objavljenu 1982. godine u časopisu *Umjetnost riječi*. U njoj Bošković-Stulli iz povijesne i komparativne perspektive predstavlja opseg pojma bajka, te izvještava o svjetonazorski, disciplinarno i konceptijski raznorodnim pristupima i definicijama bajke u dvadesetom stoljeću. Zbog ekonomične i upućene elaboracije ključnih teza i teorijskih koncepcija, ali i stoga što još uvijek nemamo hrvatski prijevod kultne knjige Maxa Lüthija (*Märchen*), ova je studija, tri desetljeća nakon prvotiska, u hrvatskom kontekstu još uvijek nezaobilazan uvod u područje istraživanja bajki. Studija uz to vrlo zorno ilustrira otvorenost i predanost kojima je autorica sustavno i ciljano inkluzivno nastojala informirati stručnu i širu javnosti o raznolikim tendencijama u proučavanju književnoga žanra koji je i danas u središtu interesa (i ne samo) znanstvene i stručne javnosti. Osim toga, taj se rad uklapa u okvirnu tematsku orijentaciju ovoga broja časopisa *Libri & Liberi* na braću Grimm i dvjestotu obljetnicu izlaska iz tiska njihovih *Bajki*. Namjera nam je ponovnim objavljivanjem upravo riječi Maje Bošković-Stulli o temi koja je posebno relevantna za istraživanje dječje književnosti odati počast profesionalnom radu ove ugledne znanstvenice.

Maja Bošković-Stulli bila je znanstvenica, folkloristica, književnica, redovita članica HAZU. Provela je većinu radnoga vijeka u Institutu za narodnu umjetnost (danas Institut za etnologiju i folkloristiku) u Zagrebu gdje je obnašala i dužnost ravnateljice punih deset godina. Primila je više nagrada za znanstveni rad: Nagradu za životno djelo Republike Hrvatske, Herderovu nagradu u

Beču, Nagradu „G. Pitre – S. Salomone – Marino“ u Palermu, kao i Nagradu „Antun Barac“ Slavističkoga komiteta Hrvatskoga filološkoga društva. Objavila je brojne knjige izabranih usmenih priča, pjesama, predaja, legendi, zagonetki i poslovice s područja Hrvatske prema istraživanju na terenu; studije, članke i znanstvene radove u zemlji i inozemstvu. Bila je članica nekoliko hrvatskih i inozemnih znanstvenih i stručnih društava (Hrvatsko etnološko društvo, Matica hrvatska, International Society for Folk Narrative Research, počasnno članstvo međunarodne znanstvene udruge „Folklore Fellows“ pri Finskoj akademiji znanosti, itd.), glavna urednica godišnjaka *Narodna umjetnost* te članica uredništva međunarodnoga časopisa *Fabula*.

Maja Bošković-Stulli

Bajka

1982.

Kada je fra Stjepan Matijević u *Ispoviedaoniku* (1630) upotrijebio riječ bajka, mislio je time izmišljotinu, besmisleno i nevjerovatno kazivanje, riječ se još nije odnosila na vrstu pripovijetke.¹ Takvo se njezino značenje sačuvalo i do novoga doba. Odatle se otvarao put prema značenju bajke koje obilježava pripovijetku o nevjerovatnim i čudesnim događajima, osnovanu na izmišljanju i mašti, pa su približno u tom smislu spominjali bajku hrvatski i srpski književnici 19. stoljeća.²

Vuku Karadžiću riječ bajka, koliko znamo, nije bila poznata. Govoreći o tzv. ženskim pripovijetkama, u kojima se kazuju „kojekakva čudesa što ne može biti“, on im daje ime gatka, uz njemački naziv *Märchen*.³ No u stručnoj našoj literaturi o usmenoj književnosti naziv bajka ušao je u opću uporabu sa značenjem čudesne pripovijetke.⁴ Bajka je i vrsta u umjetničkoj pisanoj književnosti, ali se ovaj članak njome neće baviti.

¹ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Knj. I, Zagreb, JAZU, 1880-1882, str. 157. i XXIII, 1975-1976, str. 552. (Citat: „Ispovijed ima biti razborita ostavivši po strani pripovijesti ali bajke.“)

² *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*. Knj. I, Beograd, SAN, 1959, str. 250.

³ Vuk Stef. Karadžić, *Srpske narodne pripovijetke*. Beč 1853, str. VI.

⁴ Primjeri stručne uporabe termina bajka navode se u članku: M. Bošković-Stulli, *O terminologiji hrvatsko-srpske narodne pripovijetke. Treći kongres folklorista Jugoslavije*, ur. M. S. Lalević, Cetinje, 1958, str. 130-133 i 136.

Danas je termin bajka u nas općenito usvojen. Naslovi nekoliko novijih radova o bajci: Nada Milošević, *Rečnik usmenih književnih rodova i vrsta (I). Bajka*. „Književna istorija“, VII (1974), br. 25, str. 104-107; Mirjana Drndarski (ur.), *Narodna bajka u modernoj književnosti*. Beograd, Nolit, 1978; Esma Smailbegović, *Motivacije postupaka likova u srpskohrvatskim bajkama*. „Godišnjak Odjeljenja za književnost Instituta za jezik i književnost u Sarajevu“ IX (1980), str. 229-267; Vladimir Biti, *Problem pripovijedanja u bajci i predaji*. Doktorska disertacija. Sveučilište u Zagrebu. Filozofski fakultet, Zagreb, 1980 (rukopis).

Riječ bajka poznata je i drugim slavenskim jezicima bilo kao staro tradicijsko ime (npr. na ruskom uz neke priče o životinjama: *Bajka o ščuke zubastoj*, *Bajka pro tetereva*),⁵ bilo kao stručni termin, kojemu se opseg razlikuje od naše bajke.

Na slovenskom je bajka naziv za mitske i kozmogonijske predaje.⁶ Na poljskom narodna bajka (*bajka ludowa*) označava narodnu pripovijetku u širem opsegu, dok se pripovijetke s čudesnim sadržajem u poljskoj stručnoj literaturi nazivaju čarobnim ili fantastičnim bajkama.⁷ Našoj bajci, naprotiv, bio bi suvišan atribut čudesna, čarobna i sl. jer ih ona već podrazumijeva.

Time se ne samo naziv nego i sam pojam naše bajke pokazuje kao donekle specifičan u usporedbi s odgovarajućim nazivima u drugim jezicima. Prema nazivima *folk-tale*, *conte populaire*, *Volksmärchen*, *narodnaja skazka*, kojima približno odgovara naša narodna (odnosno usmena) pripovijetka, stoje uže obilježeni nazivi *fairy-tale*, *conte de fées* ili *conte merveilleux*, *Zauber-* ili *Wundermärchen*, *volšebnaja skazka*, svi analogni našoj bajci.

Navedeni širi nazivi ipak nisu odviše široki. Oni obuhvaćaju skupinu takozvanih pravih pripovijedaka, pripovijedaka u užem smislu, mnogo čime međusobno srodnih, kojima su u središtu bajke, s pridruženim legendarnim, novelističkim i šaljivim pripovijetkama (u Aarne-Thompsonovu katalogu to su brojevi 300-1199).⁸

Njemački pojam *Märchen*, koji se posvuda uzima kao mjerilo za bajku, ali i za širu „pravu pripovijetku“, već je kod svojih tvoraca braće Grimm bio upotrijebljen znatno šire od bajke pa čak i od prave pripovijetke, ali su upravo bajke dale obilježje njihovoj zbirci. Elastični okviri pojma *Märchen* sačuvali su se do danas. Neki autori žele ograničiti značenje *Märchen* na samu bajku, primjerice: Stith Thompson (koji se i na engleskom služi tim njemačkim terminom),⁹ von Sydow (on uvodi naziv *Schimärenmärchen*),¹⁰ de Vries¹¹ i drugi. Za mnoge *Märchen* ima širi opseg, ali glavne kriterije za opisivanje obilježja tih pripovijedaka traže i oni u bajci. Bolte

⁵ E. V. Pomeranceva (ur.), *Russkie narodnye skazki*. Moskva, Izd. Moskovskogo universiteta, 1957, str. 7 i 49.

⁶ M. Matičetov, *Ljudska proza, Zgodovina slovenskega slovstva*. I. Ur. L. Legiša s sod. A. Gspana. Ljubljana, Slovenska matica, 1956, str. 120.

⁷ Julian Krzyżanowski (ur.), *Słownik folkloru polskiego*. Warszawa, Wiedza Powszechna, 1965, str. 27-33 i 34-35.

⁸ Antti Aarne-Stith Thompson, *The Types of the Folktale. A Classification and Bibliographie*. Second Revision. „FF Communications“, No 184. Helsinki, 1961.

⁹ Stith Thompson, *The Folktale*. New York, The Dryden Press, ²1951.

¹⁰ C. W. v. Sydow, *Kategorien der Prosa-Volksdichtung*. U knjizi istog autora: *Selected Papers on Folklore*. Copenhagen, Rosenkilde and Bagger, 1948, str. 68.

¹¹ Jan de Vries, *Betrachtungen zum Märchen besonders in seinem Verhältnis zu Heldensage und Mythos*. „FF Communications“, No 150. Helsinki, 1954, str. 7.

prihvata Aarneov širi okvir pojma *Märchen*,¹² no u svojoj definiciji on ipak ističe da je *Märchen* „priča stvorena pjesničkom maštom, osobito iz čarobnog svijeta (spac. M. B.-S.), koja nije vezana uz uvjete zbiljskog života...“¹³ Lüthi upozorava da se značenje naziva *Märchen* uzima čas uže a čas šire.¹⁴ M.-L. Tenèze zamišlja bajku (*conte merveilleux*) kao posebnu vrstu, ali bez stroge izolacije prema srodnim vrstama: u sredini kruga bile bi pripovijetke s najistaknutijim čudesnim obilježjima, koje prema periferiji opadaju sve do granice iza koje se bajka više ne osjeća kao bajka.¹⁵

Ruska *skazka* ne shvaća se nikada u užem specifičnom značenju bajke, nego kao pripovijetka, približno kao *Märchen* u širem opsegu. Poznato djelo V. Proppa *Morfologija skazki*, koje se, kako znamo, bavi strukturom bajke, imalo je prvotan naslov *Morfologija volšebnoj skazki* (ali ga je izdavač izmijenio).¹⁶ Pripovijetke (*skazke*) čine, prema Proppu, sustav vrstā, među kojima su bajke (*volšebne skazke*) posebna vrsta.

Značajno je da ključno obilježje bajki Propp ne vidi u čudesnosti nego u kompoziciji, u strukturalnim obilježjima, u sintaksi bajke, čemu onda odgovara jedinstvo poetike, svijeta ideja, emocija, likova junaka i jezičnih sredstava.¹⁷ Propp zasniva i definiciju bajke na kompoziciji, a ne na čudesnim motivima, polazeći od funkcija nosilaca radnje. „Morfološki se bajkom može nazvati svaki razvoj od štetočinstva ili nedostajanja kroz posredničke funkcije sve do svadbe ili drugih funkcija koje služe kao rasplet.“¹⁸

Drugi veliki znalac bajki, Max Lüthi, također ne traži glavno mjerilo u čudesnome. Tajna bajke (*Märchen*) po njegovim riječima nije u motivima, nego u načinu kako ih ona primjenjuje, u njezinu obličju.¹⁹ Čudo je u bajci element radnje, ono se prima bez čuđenja kao po sebi razumljivo, ono je vrhunski izraz apstraktnoga, izolirajućeg i sublimirajućeg stila.²⁰ Rijetke su *Märchen* (ovdje ne bismo mogli reći bajke) bez onostranih motiva, ali ih ima; vrsta ipak ne može biti

¹² Johannes Bolte, *Name und Merkmale des Märchens*. „FF Communications“, No 36. Helsinki, 1920, str. 42.

¹³ *Isto*, str. 7.

¹⁴ Max Lüthi, *Märchen*. Stuttgart, J. B. Metzler, 1979, str. 2.

¹⁵ Marie-Louise Tenèze, *Du conte merveilleux comme genre*. U zborniku *Approches de nos traditions orales* (= „Arts et traditions populaires“ 18, 1970, Nos 1-2-3). Paris, G. P. Maisonneuve et Larose, 1970, str. 54.

¹⁶ V. J. Propp, *Strukturnoe i istoričeskoe izučenie volsēbnoj skazki*. U knjizi istog autora *Fol'klor i dejstvitel'nost'*. Moskva, Nauka, 1976, str. 136.

¹⁷ Isti, *Žanrovijj sostav ruskogo fol'klora. N.dj.*, str. 47 i 50.

¹⁸ Isti, *Morfologija skazki*. Moskva, Nauka, 1969, str. 83. (Prijevod: V. J. Propp, *Morfologija bajke*. Preveo Petar Vujičić. „Treći program Radio Beograda“, VII (1975), br. 26, str. 273-390.)

¹⁹ Max Lüthi, *Das europäische Volksmärchen*. München, Francke Verlag, 1974, str. 6.

²⁰ *Isto*, str. 56. i 70.

bez njih. Novelističke pripovijetke (*Novellenmärchen*) bez čudesnih motiva ipak se zovu *Märchen* jer se „ukupan stil priče, a ne sadržaj njezinih motiva osjeća kao određujući“.²¹ U Lüthijevoj definiciji bajke kao „pustolovne priče, koja obuhvaća svijet, sa stilskim obličjem koje svodi i sublimira“ u kojoj su s irealnom lakoćom figure izolirane i u isti mah povezane, koju podjednako ispunjuju jasnoća i tajna²² – svjesno je izbjegnuto kriterij čudesnosti ne samo zato što takva definicija dopušta šire okvire *Märchen* (šire od *Zaubermärchen*, od bajke „s bitnim nadnaravnim elementima“)²³ nego i zbog prednosti koja je dana mjerilu gradnje i stila.

Proppova i Lüthijeva definicija temelje se na njihovim analizama kompozicije odnosno stila bajke i samo su u tom sklopu razumljive. Ujedno u svojoj pozadini podrazumijevaju i standardnija shvaćanja bajke, poput onoga što ga je formulirao Ranke: bajka je „priča čudesna sadržaja nezavisna od uvjeta zbiljskoga svijeta s njegovim kategorijama vremena, prostora i kauzalnosti, koja ne pretendira na vjerodostojnost“.²⁴

Osnovne sadržaje a ujedno i načine oblikovanja pripovijetke (*skazke*), razumijevajući bajku kao podvrstu, obuhvatio je u svojoj definiciji A. I. Nikiforov: „Pripovijetke su usmene priče što se u narodu kazuju radi razonode, kojima su sadržaji događaji neobični i u svakidašnjem smislu (fantastični, čudesni ili iz života) i koje imaju posebnu kompozicijsko-stilsku gradnju“.²⁵

Propp je, istražujući kompoziciju bajke, pokazao kako su sve bajke građene na podjednak način i u tom smislu pripadaju istome tipu bez obzira na mnogobrojne sižee u kojima se uobličuju, krećući se od početnog nedostajanja do sretnoga razrješenja.²⁶ Lüthi je pak, baveći se ukupnom formom, stilom bajke, drugim putem došao do nekih srodnih spoznaja. Za njega je, slično Proppu, od bitne važnosti za

²¹ Isto, str. 73. i bilj. 170.

²² Isto, str. 77.

²³ Isti, *Das Volksmärchen als Dichtung*. Düsseldorf–Köln, E. Diederichs Verlag, 1975, str. 189.

²⁴ Kurt Ranke, *Betrachtungen zum Wesen und zur Funktion des Märchens*. U knjizi istog autora *Die Welt der einfachen Formen*. Berlin–New York, Walter de Gruyter, 1978, str. 2.

²⁵ A. I. Nikiforov, *Skazka, ee bytovanie i nositeli. Russkaja fol'kloristika. Hrestomatija*. Ur. S. I. Minc, E. V. Pomeranceva. Moskva. Izdatel'stvo Vysšaja škola, 1971, str. 292.

U ovome članku i osobito u drugom, još poznatijem *O morfološkom istraživanju narodne pripovijetke* (1928), Nikiforov je, paralelno s Proppom, prikazao strukturu bajke umnogome srodno Proppu. Članak je objavljen u engleskom prijevodu: *Towards a Morphological Study of the Folktale. The Study of Russian Folklore*. Ur. Felix J. Oinas i Stephen Soudakoff. The Hague–Paris, Mouton, 1975, str. 155–161.

²⁶ Kritičke prikaze Proppove teorije o morfologiji bajke i mnogobrojnih njezinih odjeka donose među ostalima: E. M. Meletinskij, *Strukturno-tipologičeskoe izučenie skazki*. Pogovor Proppovoj knjizi navedenoj u bilj. 18, str. 134–166; Lüthi, n. dj. (kao bilj. 19), str. 115–121. i n. dj. (kao bilj. 14), str. 123–126. i 129–132; M.-L. Tenèze, n. dj. (kao bilj. 15), str. 12–34. i na više mjesta. Vidi i: M. Bošković-Stulli, *Usmena književnost. Povijest hrvatske književnosti*, knj. 1. Zagreb, Liber–Mladost, 1978, str. 64–67.

bajku tok njezinih događaja, s naglaskom na junaku kao putniku među svjetovima te na čudesnom pomoćniku i njegovu daru. Za Proppa su u bajci bitne junakove akcije s gledišta posljedica, a ne njegovi osjećaji. Lüthi zapaža da se junakovi osjećaji iskazuju kroz akciju – što je dijelom slično Proppu, no ipak očituje viđenje kroz drukčiju optiku: kompozicija se sagledava neodvojivo povezana sa stilom.

O stilu bajke moglo bi se, slijedeći Lüthija, posve kratko i pojednostavljeno reći ovo: U bajci nema distance između „ovoga“ i „onoga“ svijeta, svijet je bajke jedno-dimenzijski. Figure su lišene plastičnosti i individualnih crta, unutrašnji doživljaji pomaknuti su u plošnost vanjskog zbivanja; cijelo je prikazivanje plošno. Stvari se ne opisuju, nego se imenuju. Predmeti su od čvrste materije i strogo simetrični; ne samo stvari nego i živa bića često su od metala ili minerala. Pri tome jednolik sjaj bojā bakra, srebra ili zlata, bez tonova i sjenčanja, odudara od individualizirane zbilje. Kao što su konture materije i bojā linearne i oštro određene, tako teče i linija radnje. Svako lice ima svoju funkciju. Sve epizode u toku zbivanja točno su unaprijed sračunate i upravo ta apstraktna kompozicijska linija daje obilježje čudesnosti. Stalne formule, stajajući brojevi, ritmički i rimovani počeci i završeci, ponavljanje epizoda, sve su to elementi apstraktnoga stila. Figure su izolirane, epizode su izolirane, da bi u isti mah bile nevidljivo koordinirane. Izolacija i univerzalna povezanost glavni su pokretači priče; utjelovljene su u junaku. U bajku ulaze elementi običnog života, motivi magijskoga i mitološkog podrijetla, relikti rituala i običaja, seksualni motivi i simboli, ali svi se oslobađaju prvobitnoga konkretnog značenja. Nekoć realni sadržaji postali su elementima forme. Sublimacijom motivā gubi se konkretnost, nijansiranost i dubina, ali sve je postalo pročišćeno, lako i prozračno, dobivena je oštrina linije i jasnoća oblika i boje. To je forma bajke (a djelomice, ne tako izrazito, bez središnjih čudesnih sadržaja – i „prave pripovijetke“, *Märchen* u širem okviru). Bajka nije poezija želje, njezin interes nije u dobivanju blaga i kraljevstva, nego u dalekim opasnostima, u pustolovini samoj. Čista forma bajke rijetko se ostvaruje, ali je nevidljivo uvijek prisutna.²⁷

Određivanje temeljnih crta bajke prema njezinoj kompoziciji i ustaljenom slijedu događaja odgovara strukturi vrste viđenoj kao makrostruktura. Makrostruktura je za bajku, pa i općenito za vrste usmene književnosti, od goleme važnosti; no ona se ostvaruje kroz mikrostrukture, kroz pjesnički jezik.²⁸ Prema stajalištu Z. Škreba prozne vrste usmene književnosti „kao mikrostrukture ne

²⁷ Prikaz se ovdje donosi prema Lüthijevoj knjizi (kao bilj. 19). Osvrt na 1. izdanje te knjige iznijela sam u „Umjetnosti riječi“, II (1958), br. 2, str. 77-89.

²⁸ O pojmovima makrostruktura i mikrostruktura vidi: Zdenko Škreb, *Struktura književnih djela*. U knjizi istog autora *Studij književnosti*. Zagreb, Školska knjiga, 1976, str. 38. i 55.

mare za primjenu mikrostruktura“; dobar i darovit pripovjedač može, doduše, pripovijetku ispričati pjesničkim jezikom, ali to nije uvjet da se ostvari i preda slušateljima makrostruktura, dok se jezične mikrostrukture u obliku formula ukazuju pretežno kao kliše i shematičnost.²⁹

Ovime se dotiče problem koji se iz drukčijih aspekata često javlja u razgovorima o usmenoj književnosti i posebice bajci. Pomišlja se na odnos tradicije i inovacije, pripovjedačeve vezanosti i slobode, zadane strukture i osobnog stvaralaštva. Istina je da loše pripovijedana bajka ostaje još uvijek bajkom upravo zbog svoje makrostrukture, ali ipak tek kao njezin rudiment i kao okosnica za novu aktualizaciju iz ustiju pravog pripovjedača, koji će umjeti da, čuvajući poznate sižejne tokove i služeći se formulama prilagođenima kontekstu i vlastitoj invenciji, ispriča bajku istinskim pjesničkim jezikom. Napetost između zadane okosnice i kreacije koja se u njezinu okviru, a nerijetko i narušavajući okvir, ostvaruje, nije sporedna pojava, nego pripada načinu postojanja pripovijedaka i oboje je uzajamno uvjetovano.

Pripovjedačeva se kreativnost može iskazivati u načinu jezičnog izražavanja,³⁰ u načinima upotrebe formulativnih obrata, u izboru i donekle u karakteriziranju likova, u izboru, variranju i kontaminiranju sižeā, pa čak i u narušavanju kanona vrste, npr. naglašenijom opisnom realistikom u slikanju likova i sredine, premda pri tome u više slučajeva bajka već prestaje biti bajkom.

M. Azadovski, autor znamenite monografije o sibirskoj pripovjedačici Vinokurovoj,³¹ navodi u svom članku *Ruski pripovjedači* kako narodni pripovjedač raspolaze određenim shemama, pamti formule, opća mjesta, tipične detalje; „na temelju tog pripovjednog tkiva pojavljuje se osobni princip, koji se očituje u izboru tema i sižeā, u odabiru i načinu kombinacije sižeā, motiva i pojedinih epizoda, u novoj motivaciji radnje, u novim postupcima opisivanja, u načinu organizacije govora“.³² U daljnjim njegovim, po sebi izvrsnim, analizama pripovjedačkih ličnosti ostaje, međutim, spornim zaključak da se poetika bajke danas transformira na realističnoj osnovi putem kakvim se razvijala i literatura.³³ Ravnoteža među idealnom tradicijskom formom i pojedinostima realizacije bajke nije gotovo nikada potpuna, pa je u toj međugri čak i šarm bajke, ali da bi bajka ostala bajkom, taj međuodnos ne smije biti drastično narušen.

²⁹ Isto, str. 61-62; vidi i str. 128.

³⁰ O tome vidi: M. Bošković-Stulli, *O rečenici usmenog pripovjedača*. U knjizi iste autorice *Usmena književnost kao umjetnost riječi*. Zagreb, Mladost, 1975, str. 153-174.

³¹ Mark Asadowskij, *Eine sibirische Märchenerzählerin*. „FF Communications“, No 68. Helsinki, 1926.

³² M. K. Azadovskij, *Russkie skazočniki*. U knjizi istog autora *Stat'ji o literature i fol'klore*. Moskva–Leningrad, Gos. izdatel'stvo hudožestvennoj literatury, 1960, str. 15-79.

³³ Isto, str. 59.

Važno je istaknuti da se pripovjedačeva kreativnost ne iskazuje toliko u odstupanjima od osnovne forme bajke nego pogotovo u načinima njezina ostvarivanja, primjerice kroz ponavljanje i variranje epizoda, što nije samo posljedica tehnike usmenog prenošenja, premda jest i to, nego je i estetska osobina bajke. Primjer bajke s trokratno ponovljenim epizodama uz variranje i gradaciju, koji nisu iskazani vanjskim rastom događaja, nego su sadržani u jezičnom izrazu, prikazan je u jednom mom članku.³⁴ Suprotstavljajući se tumačenju retardacije i oblikā ponavljanja tehnikom usmenoga interpretiranja, iznosi Šklovski, među ostalim, više primjera trokratno ponovljenih epizoda s gradacijom događaja u ruskim bajkama. On se protivi mišljenju da su ponavljanja samo „shema bajke“, dapače vidi u njima „shemu i tajnu svake umjetnosti“.³⁵

Treba, napokon, upitati što zapravo bajka iskazuje. Sigurno je da njezin iskaz drukčije primaju djeca, drukčije nekadašnji odrasli slušatelji okupljeni u pripovjedačkom krugu, a drukčije današnji književno obrazovani čitatelji. Iskaz biva različitim i s gledišta pripovjedača.

U bajci se često pronalazi poezija želje misleći većinom na snove o sreći bijednih i siromašnih. Tako Lenjin u jednom razgovoru govori „o čežnjama i nadama naroda“ sadržanim u pripovijetkama.³⁶ Katkada se te čežnje interpretiraju kao izričito klasno usmjerene, s optimističkom vjerom potlačenih slojeva u moguću bolji i pravedniji svijet,³⁷ ili kao izraz narodnih ideala, kad pozitivni junak uvijek pobjeđuje i pravda trijumfira.³⁸ Čežnje sadržane u bajci traže se kadikad i izravno na praktičnom planu, kao, „želja da se pobjegne od siromaštva, da se postigne ekonomska sigurnost“.³⁹ Naglašava se i utješna, kompenzatorska funkcija bajke kao poezije ispunjenja želja što ih život uskraćuje,⁴⁰ kao utopijskog svijeta želja i

³⁴ M. Bošković-Stulli, *Mündliche Dichtung ausserhalb ihres ursprünglichen Kontextes*. U zborniku *Folklore and Oral Communication. Folklore und mündliche Kommunikation*. „Narodna umjetnost“. Izvanredni svezak, Zagreb, 1981, str. 49-52. (Hrvatsko izdanje istog zbornika bit će objavljeno kao „Narodna umjetnost“, svezak 19.)

³⁵ Viktor Šklovskij, *Die Beziehungen zwischen den Kunstgriffen des Handlungsaufbaus und den allgemeinen stilistischen Kunstgriffen*. U knjizi istog autora *Theorie der Prosa*. Prevela Gisela Drohla. Frankfurt a. M., S. Fischer Verlag, 1966, str. 43-45.

³⁶ J. M. Sokolov, *Russkij fol'klor*. Moskva, Gos. učebno-pedagoškoe izdatel'stvo, 1941, str. 32.

³⁷ Waltraud Woeller, *Märchen, Deutsche Volksdichtung*. Eine Einleitung. Ur. Hermann Strobach. Leipzig, Reclam, 1979, str. 128. i 142.

³⁸ Pomeranceva, n. dj. (kao bilj. 5), str. 10.

³⁹ Stjepko Težak, *Interpretacija bajke u osnovnoj školi*. Zagreb, Pedagoško-književni zbor, 1969, str. 5.

⁴⁰ Friedrich Ranke, *Märchen. Die Deutsche Volkskunde*, I. Ur. Adolf Spamer. Leipzig, Bibliographisches Institut, 1934, str. 249.

surogata za prozaičnu životnu zbilju,⁴¹ kao „sanjarije koja dolazi kao kompenzacija za stvarnost“ i kao sna o trijumfu bijednih.⁴² Jolles u bajci vidi suprotnost naivno shvaćenju nemoralnoj stvarnosti, svijet u kojemu su ispunjena očekivanja o tome kako bi se stvari u svijetu zapravo morale zbivati, gdje je udovoljeno etici zbivanja ili naivnome moralu.⁴³

Ernst Bloch uključuje bajku u vlastito viđenje svijeta, vidi je kao nadu, kao želju („desiderium, jedino pošteno svojstvo svih ljudi“),⁴⁴ kao utopiju, ali nikako ne kao surogat. „Bajka biva na kraju uvijek zlatnom, u njoj je dovoljno sreće. Tu upravo mali junaci i siromasi stižu onamo gdje je život postao dobrim.“⁴⁵ U hrabrosti i lukavstvu junaka bajke on vidi revolucionarne elemente, „koji tu fabuliraju preko danih prepreka“.⁴⁶ Bajka je za Blocha, kako zapaža Bausinger, pozitivna utopija, kojoj zbilja nije tuđa i koja je usmjerena u budućnost. Premda Bloch pri tome ne vidi da i bajka ipak pozna i elemente regresije, on je svojom koncepcijom bajke oslobodio „desiderium“ isključive vezanosti uz prošlost.⁴⁷

S oslonom na Blocha i Christa Bürger u bajci vidi oslobodilačko, emancipatorsko djelovanje i utopijski san o slobodi i sreći; ne toliko kroz izravnu tematiziranu društvenu kritiku koliko kroz kazivanje bajke uz pomoć – u Lüthijevu smislu shvaćenih – „krajnje apstraktnih slika o tome kako se na kraju poniženi može uspraviti“.⁴⁸

Za Lüthija, međutim, bajka nije poezija želje, a ponajmanje je surogat. Ona pjesnički ovladava svijetom i obuhvaća svijet zrcaleći sve bitne elemente čovjekova postojanja. Namjera joj nije da pokaže kako bi se stvari u svijetu morale zbivati, nego „vidi svijet onako kako ga slika“. Nije joj do zadovoljenja naivnog osjećanja pravde u Jollesovu smislu. Ona nije kontrastna slika zbiljskome svijetu niti je

⁴¹ Lutz Röhrich, *Argumente für und gegen das Märchen*. U knjizi istog autora *Sage und Märchen*. Freiburg- Basel-Wien, Verlag Herder, 1976, str. 25.

⁴² Roman Jakobson, *O ruskim bajkama*. U knjizi istog autora *Lingvistika i poetika*. Izbor Milka Ivić i Sreten Marić. Beograd, Nolit, 1966, str. 51.

⁴³ André Jolles, *Jednostavni oblici*. Prijevod i bilješke Vladimir Biti. Zagreb, BiblioTEKA, 1978, str.170-171. (Vidi i original: *Einfache Formen*, Halle (Saale), Max Niemeyer Verlag, ²1956, str. 200-201.)

⁴⁴ Ernst Bloch, *Princip nada*. I. Preveo Hrvoje Šarinić. Zagreb, Naprijed, 1981, str. 4.

⁴⁵ Isto, str. 411.

⁴⁶ isto, str. 411-412.

⁴⁷ Hermann Bausinger, *Möglichkeiten des Märchens in der Gegenwart. Märchen, Mythos, Dichtung. Festschrift zum 90. Geburtstag Friedrich von der Leyens*. Ur. Hugo Khun, Kurt Schier. München, Verlag C. H. Beck, 1963, str. 22-23.

⁴⁸ Christa Bürger, *Die soziale Funktion volkstümlicher Erzählformen – Sage und Märchen. Projekt Deutschunterricht I. Kritisches Lesen - Märchen. Sage. Fabel. Volksbuch*. Ur. Heinz Ide, Stuttgart, J. B. Metzler Verlag, ⁵1976, str. 51. i 43.

nadomjestak stvoren maštom, nego vjeruje da je svijet u svojoj biti takav kako ga vidi i prikazuje.⁴⁹

Dok je ovo Lüthijevo viđenje iskaza bajke poteklo iz njegove analize forme, Ranke je donekle srodan iskaz potražio u funkciji bajke kao vrste, u manifestaciji jedne od temeljnih psihičkih antropoloških potreba: bajci je pripala zadaća „da pokaže svijet višega reda i pravednosti u punoj transparentiji, dakle sublimirani svijet, u kojemu se sva čežnja za srećom i ispunjenjem uobličuje kao mitsko savršenstvo“.⁵⁰

Rečeno je već da različite grupe slušatelja i čitatelja, kao i sami pripovjedači mogu na raznolike načine primati ili svojom pričom interpretirati iskaz bajke. Prihvatimo li misao da se iskaz u živim uobličjenjima bajki može modificirati, naći ćemo u većini prikazanih shvaćanja mogući djelić istine. Složit ćemo se ujedno i s time „da bajke uvijek sadrže – ili se barem nužno čini da sadrže – više iskustva nego bilo koje njihovo tumačenje“.⁵¹

Tumačenjā bajki, osobito kada tragaju za simbolikom, bilo je i ima mnogo. Ona se kreću na nesigurnom tlu spekulacije i ponajčešće se služe bajkom kao sredstvom za argumentiranje nekih drugih teorija. Amo pripada Jungovo tumačenje bajki kao simbolā za nesusvesne duševne procese, gdje likovi nisu viđeni kao ljudi, nego predstavljaju pojedine arhetipski zamišljene komponente čovjekove duše.⁵²

Na psihoanalitičkom je temelju uglavnom zasnovana poznata knjiga Bruna Bettelheima.⁵³ Bajke za nj odražavaju segmente čovjekova, ili točnije unutrašnjeg svijeta djeteta; on nastoji prikazati kako bajke pomažu djeci da riješe psihološke, osobito edipovske probleme svoga sazrijevanja putem identificiranja sebe i svojih najbližih s likovima bajke, a i putem simboliziranja u pojedinim likovima vlastitih nesusvesnih duševnih poriva (slojevi *id*, *ego*, *super-ego*). Razumije se da je interpretacija bajke u svjetlu dječje psihoterapije opravdana i umjesna dok svojim tumačenjem ne želi nadomjestiti moguća drukčija prihvaćanja bajki, ne samo od odraslih nego i od djece, dok, dakle, jedan mogući način djelovanja bajki ne protumači kao njihovo unutrašnje značenje. Toj zamci Bettelheimova knjiga nije potpuno izmakla. No upravo njegovo djelo ukazuje na prebogat skrivene

⁴⁹ Lüthi, *n. dj.* (kao bilj. 19), str. 72, 78-79. i 81-84.

⁵⁰ Kurt Ranke, *n. dj.* (kao bilj. 24), str. 21; vidi i str. 33.

⁵¹ Milivoj Solar, *Smrt Sancha Panze*. Ogledi o književnosti. Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1981, str. 103.

⁵² Vidi: K. G. Jung, *Fenomenologija duha u bajkama*. Preveo David Albahari. „Radio-Sarajevo. Treći program“, VIII (1979), br. 25, str. 396-421.

⁵³ Bruno Bettelheim, *Značenje bajki*. Preveo Branko Vučićević, Beograd, izd. Jugoslavija i Prosveta, 1979.

moćnosti u viđenju funkcija bajke, na njezinu životnost i potrebu da i danas postoji barem za djecu. A time se potencijalna aktualnost bajke ni približno ne iscrpljuje.

I na kraju, nešto o bajci kao jednostavnom obliku. Taj je pojam, kako je poznato, stvorio Jolles. Slično romantičkom poimanju Jacoba Grimma o tzv. umjetnoj poeziji (koja se „priređuje“) i prirodnoj (koja se „pravi sama“) Jolles uvodi pojmove umjetničkih i jednostavnih oblika. U vlastitim se pjesnikovim riječima neponovljivo i konačno ostvaruje umjetnički oblik, dok se jednostavni oblik ostvaruje vlastitim riječima toga samoga oblika, u kojima se on svaki put na jednak način može ponovno ostvariti.⁵⁴ U bajci, kao i u ostalim jednostavnim oblicima, svijet se preobražava prema načelu koje vlada jedino tim oblikom i koje čini njegovu duhovnu zaokupljenost. Kod bajke je ta zaokupljenost, prema Jollesu, sadržana u već prije navedenom očekivanju kako bi se stvari u svijetu zapravo morale zbivati.

Jednostavni oblici ipak nisu tako „jednostavni“ ili barem ne svi, osobito ne bajka. Sadržaji duhovne zaokupljenosti bajke, kako smo pokušali pokazati, nisu posve jednoznačni. U ponovljenim pak realizacijama bajki, a i u početnom stvaranju, veoma su važne vlastite riječi pripovjedačeve, nazovimo ga i pjesnikom, a ne isključivo vlastite riječi samoga oblika. U drugu ruku, složena umjetnička struktura bajke, nasuprot nekim drugim znatno jednostavnijim vrstama (npr. predaji ili legendi), čini je jednostavnim oblikom tek u relativnom smislu.⁵⁵

Bausinger smatra da je za Jollesa romantičko „pravljenje iz sebe“ prije svega abrevijacija, s naglaskom na prinudnosti procesa, ali da se njome ipak mogu odsjeći važni problemi i polja razmatranja, npr. o stvaraocima, o kazivačima, o putevima uobličavanja i tradiranja.⁵⁶

Jednostavni su oblici, napokon, u djelima Kurta Rankea poprimili specifičan smisao, shvaćeni su kao ontološki arhetipovi, kao praoblici ljudskog iskaza. Sve vrste narodnog pjesništva jesu iskazi „o čovjekovoj konfrontaciji sa svijetom u sebi i oko sebe i svaka ima stoga vlastitu moć djelovanja i samo sebi imanentnu

⁵⁴ Jolles, *n. dj.* (kao bilj. 43), str. 167. (Vidi i original: str. 196.)

⁵⁵ O rezervama prema shvaćanju bajke kao jednostavnog oblika vidi: Lüthi, *n. dj.* (kao bilj. 19), str. 6. i bilj. 10; J. de Vries, *n. dj.* (kao bilj. 11), str. 43-44. De Vries povezuje umjetnička svojstva bajki s tezom o njihovu aristokratskom podrijetlu (vidi i str. 178).

⁵⁶ Hermann Bausinger, *Formen der „Volks poesie“*. Berlin, Erich Schmidt Verlag, 1968, str. 58-59.

određenu funkciju⁵⁷. Funkcija tako shvaćenog jednostavnog oblika bajke u Rankeovu viđenju ovdje je već prikazana.⁵⁸

Das Märchen

Der kroatische oder serbische Terminus bajka entspricht dem Begriff Märchen lediglich in seiner engeren Bedeutung als Zauber- oder Wundermärchen. Ausgehend von dieser Distinktion, setzt sich der Artikel mit dem Verhältnis, der breiteren und der engeren Bedeutung des Begriffs Märchen auseinander wie er von verschiedenen Autoren aufgefaßt wird. Weiterhin werden Propps und Lüthis Kriterien zur Bestimmung des Begriffs Märchen erörtert, die sich in erster Linie nicht auf dem Begriff des Wunderbaren, sondern auf der Struktur bzw. dem Stil gründen. Untersucht wird das Verhältnis der Mikro- und Makrostruktur im Märchen (die Termini stammen von Z. Škreb) und damit verbunden die Aspekte von Tradition und Innovation, Gebundenheit und Freiheit des Erzählers, der vorgegebenen Struktur und der persönlichen Schöpfung. Die formalen Eigenschaften des Märchens werden nicht nur vom Aspekt der sie unmittelbar bedingenden Technik der mündlichen Übertragung aus betrachtet, sondern auch vom Aspekt der ästhetischen und künstlerischen Qualität.

Es wird ferner dargelegt, wie verschiedene Autoren die Aussage des Märchens auffassen: die einen sehen darin tröstende Poesie und Ersatz für die prosaische Wirklichkeit; für die zweiten ist das Märchen ein Gegenstück zur naiv verstandenen unmoralischen Wirklichkeit und die Verwirklichung der Erwartung davon, wie es in der Welt zugehen sollte; für die dritten wiederum ist das Märchen weder ein Ersatz für die wirkliche Welt noch ein Gegenbild davon, sondern es fasst die Welt in der Art und Weise auf, wie es sie gestaltet; für weitere ist das Märchen eine Utopie, kein Ersatz, sondern ein der Zukunft zugewandter Traum von Freiheit und Glück. Die Autorin ist der Meinung, die Aussage des Märchens müsse nicht als eindeutig betrachtet werden, weil sie von Erzählern und Hörern wie auch von den heutigen Lesern verschiedenartig interpretiert bzw. aufgenommen werden könne.

Auf Jolles' Auffassung vom Märchen als einfache Form eingehend, setzt

⁵⁷ Ranke, n. dj. (kao bilj. 24), članak *Einfache Formen*, str. 33.

⁵⁸ U svojoj *Usmenoj književnosti* (kao bilj. 26) služila sam se terminom žanr za pojam koji u ovom članku nazivam vrstom. Taj sam izbor obrazložila na str. 22. U hrvatskoj se književno-teorijskoj terminologiji, osobito nakon knjige Zdenka Škreba *Studij književnosti*, vidljivo ustalila uporaba termina vrsta. U usmenoj je književnosti taj pojam ponešto specifičan. Mislim da su, kad je riječ o usmenoj književnosti, vrsta i žanr istoznačni. No bolje je upotrebljavati naziv vrsta radi usklađenja s terminologijom umjetničke pisane književnosti. Distinkcija vrste i žanra, koju predlaže Pavao Pavličić za područje umjetničke književnosti u članku *O našoj genološkoj terminologiji* („Dometi“, XIV, 1981, br. 3), nije primjenjiva i na usmenu književnost prvenstveno stoga jer u međunarodnoj folklorističkoj literaturi žanr posvuda znači isto što i vrsta.

sich die Autorin für eine Relativierung dieses Begriffes ein, da einerseits die Geistesbeschäftigung des Märchens (was wiederum mit der oben behandelten Aussage des Märchens zusammenhängt) nicht immer gleichartig zu sein braucht, und andererseits das Märchen nicht allein durch „eigene Worte“ der einfachen Form selbst zustande kommt, sondern auch durch eigene Worte des Erzählers. Zuletzt wird auf Kurt Rankes Auffassung vom Märchen als ontologischem Archetyp eingegangen. Der Artikel wurde im Rahmen des den Grundbegriffen der heutigen Literaturwissenschaft gewidmeten Heftes verfaßt.

Članak prepisale Petra Beš i Nika Vučić

Original publication • Izvorni tekst

Bošković-Stulli, Maja. 1982. "Bajka". *Umjetnost riječi* 26 (1-2): 113-122.